

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.parlament.org.ua

ОПОРА ▲
www.opora.org.ua

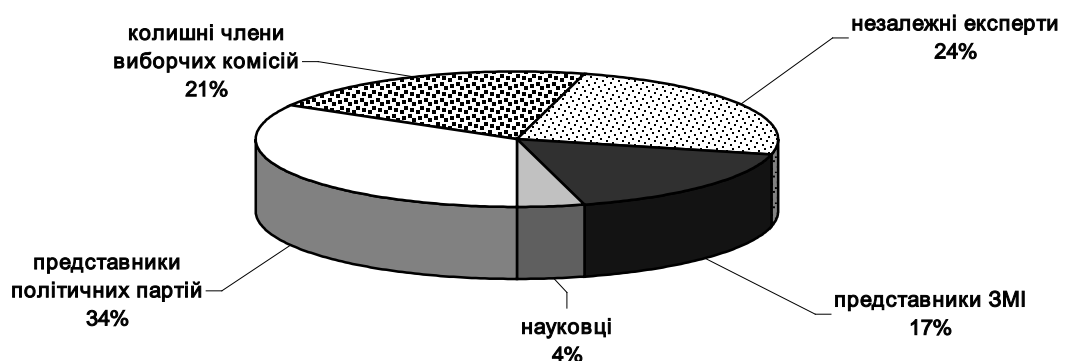
8 листопада 2011 року

Результати загальноукраїнського експертного опитування щодо реформування виборчого законодавства України

Протягом жовтня 2011 р. Громадським консорціумом виборчих ініціатив було проведено експертне опитування „Напрями удосконалення законодавства про вибори народних депутатів України”. Опитування мало на меті виявити позиції представників партій, експертів та журналістів щодо ключових проблем виборчого законодавства. Зокрема, - стосовно оптимальної виборчої системи для парламентських виборів, тривалості виборчого процесу, доцільності заборони участі блоків у виборах та скасування можливості голосування „проти всіх”, механізмів утворення виборчих округів, формування виборчих комісій, способів запобігання зростанню партійних витрат на вибори, можливості внесення змін до списків виборців у день голосування, необхідності документального підтвердження підстав для голосування на дому, розширення доступу виборців до інформації про учасників виборчих перегонів.

Опитування здійснювалось шляхом письмового анонімного анкетування респондентів. У ньому взяли участь 571 респондент із 22 регіонів України, зокрема – 190 представників політичних партій, 120 колишніх членів виборчих комісій, 139 незалежних експертів, 98 представників ЗМІ та 24 науковці.

Діаграма 1. Категорії респондентів, опитаних в рамках загальноукраїнського експертного опитування щодо реформування виборчого законодавства

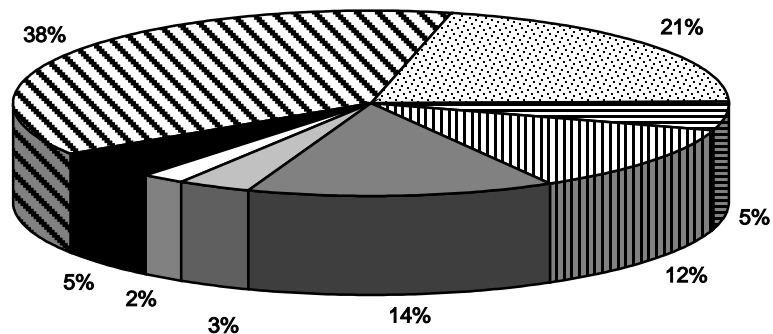

Нижче представлено результати опитування за питаннями, включеними до анкети експертного опитування.

1. Виборча система для парламентських виборів

Результати проведеного опитування дозволяють говорити про те, що переважна більшість експертів в регіонах виступає за необхідність перегляду виборчої системи, за якою обирався парламент у 2006 та 2007 рр. (пропорційної системи з голосуванням за закриті списки кандидатів від партій і блоків у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі). Так, лише 5% з опитаних 571 респондентів вважають за необхідне застосовувати цю систему на парламентських виборах у майбутньому. Ідея збереження пропорційної системи із закритими списками, навіть за умови збільшення кількості виборчих округів та зменшення кількості кандидатів в округах, все одно не підтримується в експертному середовищі – такий тип виборчої системи (який застосовується в деяких європейських країнах, наприклад в Австрії, Албанії, Македонії, Португалії тощо) був підтриманий лише 6 експертами з 571 опитаних (1%).

Діаграма 2. Яка виборча система є найбільш політично доцільною для виборів народних депутатів?

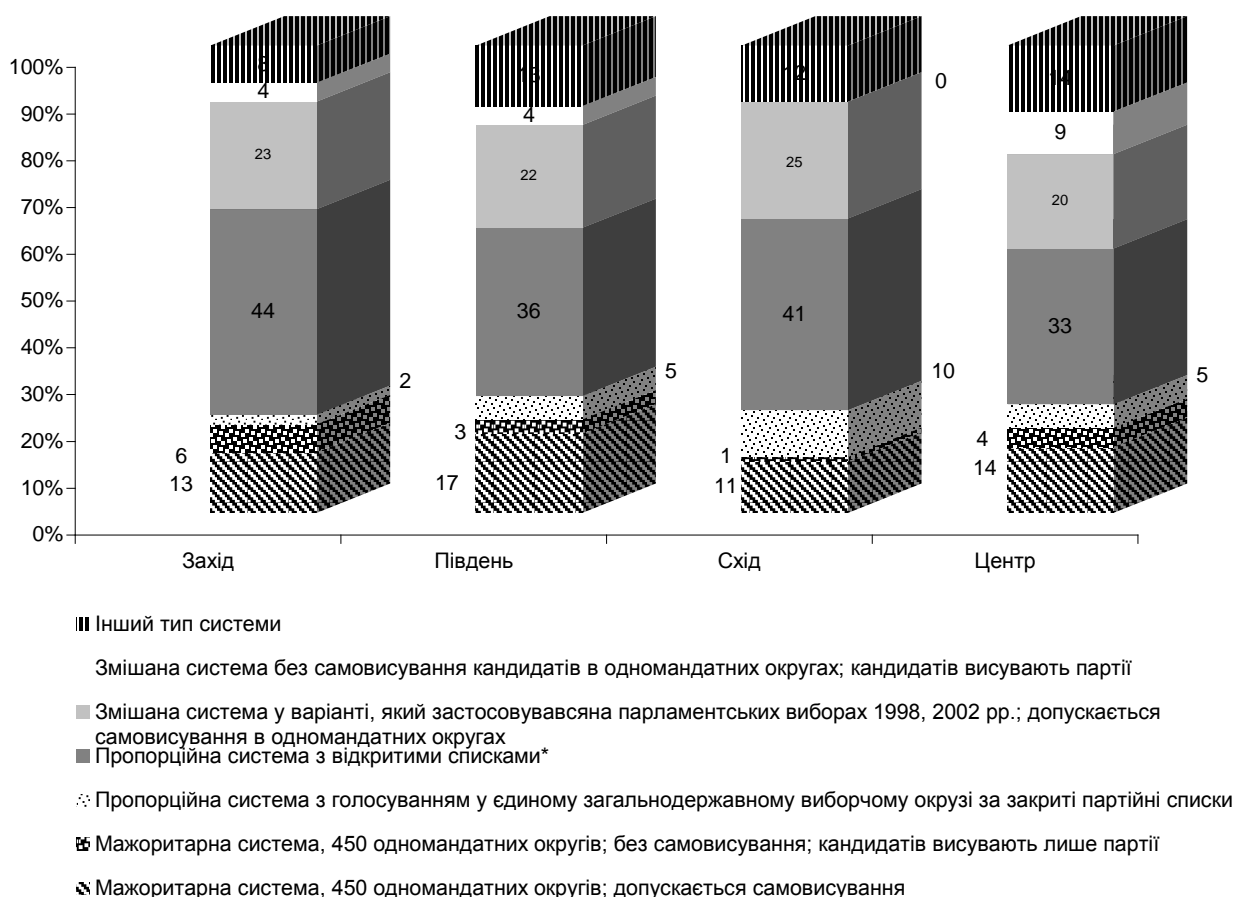
- Мажоритарна система, 450 одномандатних округів; допускається самовисування
- ▣ Мажоритарна система, 450 одномандатних округів; без самовисування; кандидатів висувають лише партії
- Мажоритарна система з голосуванням у декількох багатомандатних округах (45-90 округах); допускається самовисування кандидатів
- Пропорційна система з голосуванням у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі за закриті партійні списки
- Пропорційна система з відкритими списками*
- ▣ Змішана система у варіанті, який застосовувався на парламентських виборах 1998, 2002 рр.; допускається самовисування в одномандатних округах
- ▣ Змішана система без самовисування кандидатів в одномандатних округах; кандидатів висувають партії
- Інший тип системи

Натомість переважна більшість експертів схиляється до того, що на парламентських виборах має забезпечуватись можливість голосування не за закриті партійні списки, а за конкретних кандидатів від партій та самовисуванців. Так, ідея переходу на пропорційну систему з відкритими партійними списками від партій та незалежних кандидатів була схвалена майже 38% опитаних. Ця система, до речі, застосовується у переважній більшості європейських країн, у тому числі – в Бельгії, Боснії і Герцеговині, Греції, Данії, Естонії, Іспанії, Кіпрі, Латвії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Словаччині, Словенії, Фінляндії, Швейцарії та Швеції. Наступною за рівнем популярності виявилась змішана виборча система, яка застосовувалась на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. – за необхідність її введення виступило майже 26% опитаних респондентів. При цьому за необхідність впровадження такого варіанту змішаної системи, за якого забезпечується можливість самовисування кандидатів в одномандатних виборчих округах, висловився 21% опитаних, а за змішану систему без можливості самовисування кандидатів (цей варіант застосовувався на місцевих виборах 2010 р.) – 5% респондентів. Трійку найбільш популярних серед опитаних виборчих систем для виборів народних депутатів замкнула мажоритарна виборча система з голосуванням у 450 одномандатних округах, за якої допускається можливість самовисування

кандидатів – ця система була підтримана 14% респондентів. Цей самий варіант системи, але без можливості самовисування кандидатів, був підтриманий 3% учасників опитування. Експертам також було запропоновано самостійно описати той варіант виборчої системи, впровадження якого на парламентських виборах вони підтримують. Цією можливістю скористались 10% експертів. 3% респондентів було підтримано мажоритарну виборчу систему з голосуванням у невеликих багатомандатних виборчих округах, за якої обраними вважаються кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів виборців в окрузі, у кількості, яка дорівнює кількості мандатів, які розподіляються в окрузі.

Змішана виборча система як альтернатива пропорційній системі із закритими списками та єдиним загальнодержавним округом користується найвищим рівнем популярності лише в центральних регіонах нашої держави – там вона була підтримана 29% респондентів. В інших регіонах рівень її підтримки є приблизно однаковим і відносно невисоким (від 25% на сході України до 26-27% на заході та півдні України). Пропорційна виборча система з відкритими списками має найбільшу кількість прихильників на заході і сході України: в західних регіонах держави вона підтримується 44% експертів регіону, на сході – 41% експертів. В інших регіонах частка прихильників цієї системи є помітно меншою: 36% в південних регіонах України, 33% - в центральній Україні.

Діаграма 3. Яка виборча система є найбільш політично доцільною для виборів народних депутатів? Регіональний зріз (% опитаних в регіонах)

Пропорційна система з голосуванням за закриті партійні списки у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі користується найбільшим рівнем популярності в південних та центральних регіонах держави – там вона була підтримана 5% опитаних; в інших регіонах частка її прихильників не перевищує 1-2%. Мажоритарна система з голосуванням за кандидатів, висунутих у 450 одномандатних округах, найменше підтримується на сході України (12%), найбільше – на півдні України (20%).

2. Початок виборчого процесу: 120 до 90 днів до дня виборів?

Діаграма 4. Чи існує потреба у скороченні загальної тривалості виборчого процесу зі 120 до 90 днів?

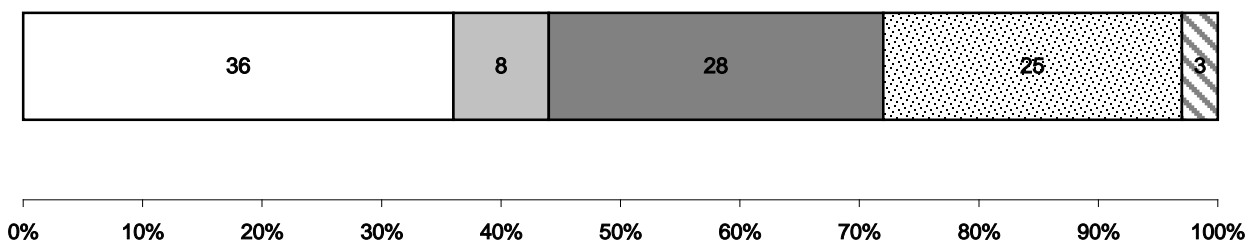
На розгляді Верховної Ради України перебуває ряд законопроектів, які передбачають скорочення загальної тривалості виборчого процесу зі 120 до 90 днів. Йдеться, зокрема, про законопроекти № 9265-1, внесений на розгляд парламенту 10.10.2011 р. народними депутатами України О.Єфремовим, І.Шаровим та іншими, та № 9265-2 від 18.10.2011 р., поданий народними депутатами Ю.Ключковським, М.Томенком та іншими. У цих законопроектах тривалість виборчого процесу пропонується скоротити за рахунок винесення за межі виборчого процесу

утворення виборчих округів та постійних виборчих дільниць. У зв'язку з цим Громадським консорціумом виборчих ініціатив було вирішено перевірити, на скільки таке нововведення підтримується в експертному середовищі.

Результати проведеного опитування показали, що частка тих експертів, які вважають, що існуючу тривалість виборчих перегонів (120 днів) необхідно зменшувати, є значно меншою, порівняно з часткою тих, хто вважає, що тривалість виборчого процесу має становити 120 днів – 64% експертів вважають за необхідне зберегти існуючу тривалість виборчого процесу, тоді як лише 33% респондентів вважають, що виборчий процес має починатись за 90 днів до дня голосування. Скорочення тривалості виборчого процесу найбільше підтримується експертами із західних областей України (40% експертів). В решті регіонів частка прихильників цієї ідеї становить близько третини опитаних респондентів (33% - на півдні і сході України, 31% - в центральних областях).

3. Заборона висування кандидатів виборчими блоками

Діаграма 5. Чи необхідно встановлювати заборону на висування кандидатів виборчими блоками? (% від опитаних)

- Так, починаючи вже з наступних чергових виборів народних депутатів 2012 р.
- Так, але лише на виборах, які відбудуться після наступних чергових виборів народних депутатів (тобто після 2012 р.)
- Ні, за виборчими блоками має зберігатись право висування кандидатів, виборчий бар'єр для блоків має бути таким самим, як і для партій
- Ні, за виборчими блоками має зберігатись право висування кандидатів, але виборчий бар'єр для блоків має бути вищим, ніж для партій
- Інше

Вищезгаданими законопроектами № 9265-1 та 9265-2 виборчі блоки пропонується позбавити права висування кандидатів у народні депутати України. В рамках опитування „Напрями удосконалення законодавства про вибори народних депутатів України” респондентам було запропоновано висловити свою позицію щодо цього нововведення.

Результати опитування засвідчили, що ідея позбавлення блоків права висування кандидатів на виборах підтримується меншістю опитаних експертів: лише 36% респондентів вважають, що блоки мають втратити право висування кандидатів вже у 2012 році. Натомість більшість опитаних (53%) схильється до того, що блоки не варто позбавляти права висування кандидатів на парламентських виборах: вони мають висувати кандидатів на тих самих засадах, що і партії (28%), або ж для них має встановлюватись вищий виборчий бар'єр, ніж для партій (25%). Загалом, практично в усіх регіонах кількість тих, хто підтримує ідею заборони участі блоків у парламентських перегонах 2012 р., є приблизно такою ж, як і кількість тих, хто вважає, що блоки мають висувати кандидатів на рівних умовах з партіями.

4. Територіальна організація виборів

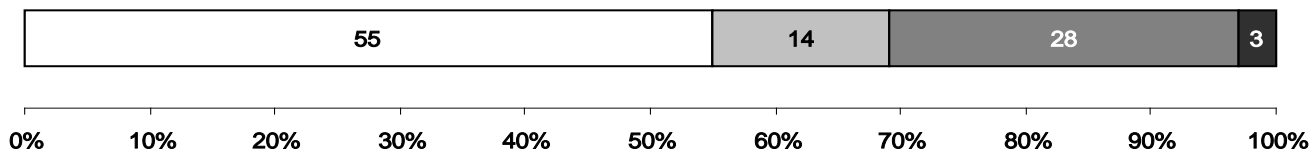
Проектами нової редакції Закону „Про вибори народних депутатів України” (№№ 9265-1 та 9265-2) пропонується істотно змінити засади територіальної організації виборів, зокрема – у зв'язку із зміною виборчої системи (законопроект № 9265-1 вибори пропонується проводити за змішаною виборчою системою, законопроект № 9265-2 – за пропорційною системою з голосуванням за т.зв. „напіввідкриті” списки кандидатів у депутати, висунутих у регіональних виборчих округах), а також впровадженням поділу виборчих дільниць на постійні та тимчасові. При цьому в обох законопроектах відносини, пов'язані з утворенням, зміною та ліквідацією постійних виборчих дільниць не врегульовано – вони регулюватимуться окремим законом про територіальну організацію виборів, який парламентом поки що прийнято не було. Обома законопроектами утворення постійних виборчих дільниць (законопроект № 9265-1 – також утворення виборчих округів) передбачається винести за межі виборчого процесу. У законопроекті № 9265-2 межі виборчих округів визначено безпосередньо у тексті проекту (в основному вони збігатимуться з межами регіонів, окрім Донецької, Дніпропетровської областей та міста Києва – в цих адміністративно-територіальних одиницях утворюватиметься по 2 регіональних округи). Натомість згідно із законопроект № 9265-1 визначення меж 225 одномандатних округів здійснюватиметься ЦВК. В рамках експертного опитування експертам було запропоновано дати відповідь на ряд проблемних питань, пов'язаних з територіальною організацією виборів:

- Яким законом (безпосередньо законом про вибори, законом про територіальну організацію виборів чи обома законами водночас) мають регулюватись питання територіальної організації виборів?
- На скільки широкими мають бути межі повноважень ЦВК при визначенні меж виборчих округів?
- Які саме принципи утворення виборчих округів мають бути закріплені в законі?
- Чи існує потреба у проведенні ЦВК публічних консультацій щодо можливих меж округів перед прийняттям рішення про їх утворення?
- В які строки ЦВК має приймати рішення про утворення виборчих округів та перегляд їхніх меж?

Відповідаючи на перше питання, 55% опитаних експертів наголосили на тому, що відносини, пов'язані з територіальною організацією виборів, мають регулюватись безпосередньо Законом „Про вибори народних депутатів України”. Такий результат є цілком закономірним, адже ухвалення закону про територіальну організацію виборів до початку виборчого процесу з чергових виборів народних депутатів України 2012 р. зовсім не гарантовано, і якщо цей закон прийнято не буде, утворення постійних дільниць та (у випадку законопроекту № 9265-1) виборчих округів здійснюватиметься на власний розсуд ЦВК, що може ускладнити планування партіями і кандидатами своїх виборчих кампаній, а також призвести до певних зловживань. Лише 14% опитаних експертів зійшлись на тому, що принципи територіальної організації виборів мають визначатись окремим законом про територіальну організацію виборів, в той час як у Законі „Про вибори народних

депутатів України” мають закріплюватись лише ті положення, які недоцільно закріплювати у законі про територіальну організацію виборів. 28% опитаних респондентів вважають, що засади територіальної організації виборів мають визначатись у Законі „Про вибори народних депутатів України”, тоді як у законі про територіальну організацію виборів варто зафіксувати ті принципи територіальної організації виборів, які будуть спільними як для парламентських, так і для президентських та місцевих виборів.

Діаграма 6. В умовах відсутності Виборчого кодексу яким законом мають регулюватись питання територіальної організації виборів? (% опитаних)

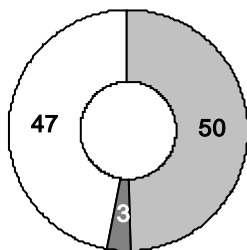
Виключно законом про парламентські вибори

В основному - Законом про територіальну організацію виборів + Закон про парламентські вибори (ті положення, які недоцільно закріплювати в Законі „Про територіальну організацію виборів”)

В основному - Законом про парламентські вибори + Закон про територіальну організацію виборів (в частині положень, які застосовуватимуться на всіх видах виборів)

Інше

Діаграма 7. На скільки широкими мають бути повноваження ЦВК при визначенні меж виборчих округів?

Межі округів мають визначатись виключно законом, а не ЦВК

Принципи утворення округів мають визначатись Законом, а ЦВК - утворювати округи з дотриманням цих принципів

Межі округів мають визначатись ЦВК на власний розсуд

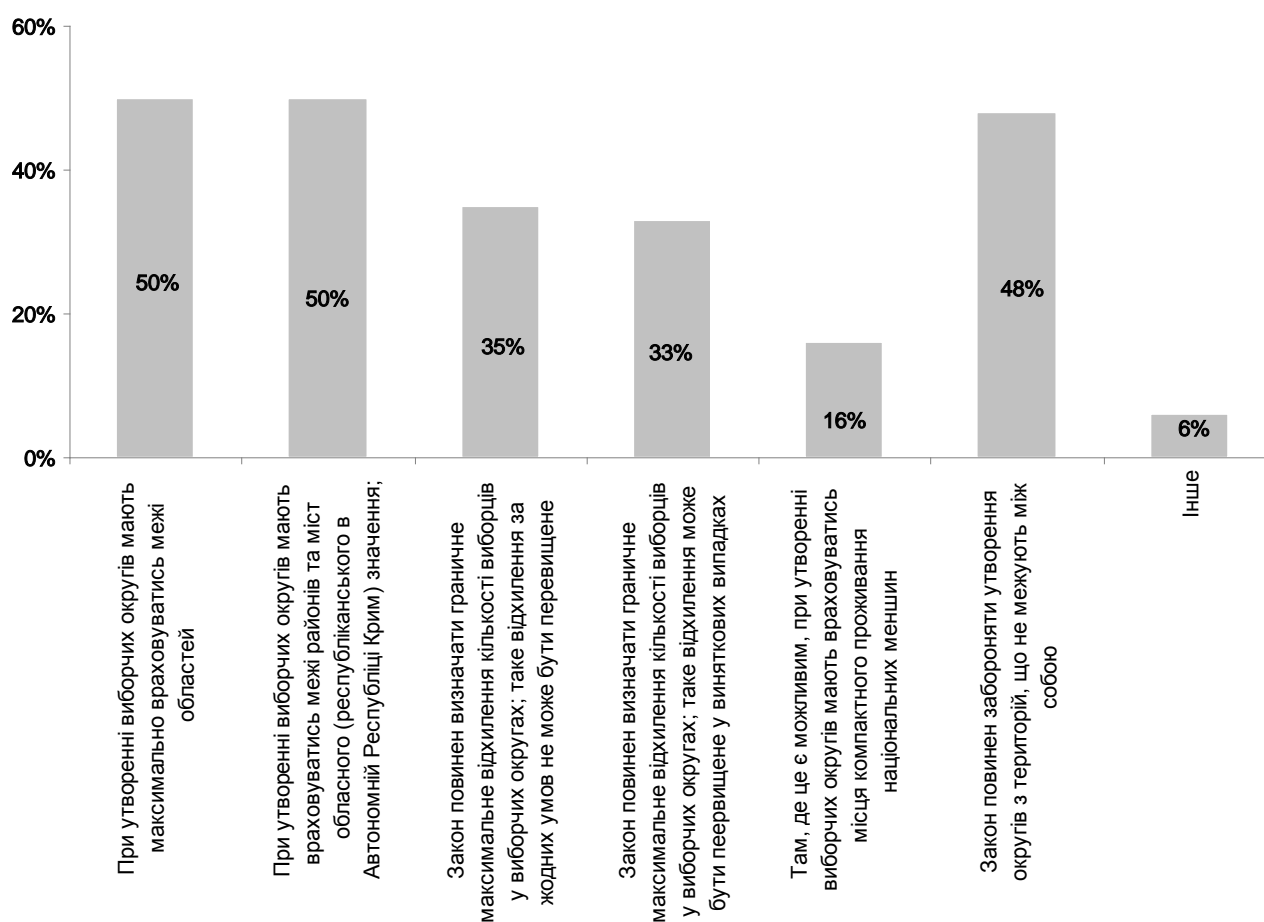
Як зазначалось вище, у законопроекті № 9265-2 межі регіональних округів (за окремими винятками) визначено безпосередньо у тексті законопроекту, тоді як проект Закону № 9265-1 відносить питання визначення меж округів до сфери компетенції ЦВК. Щоправда, в останньому законопроекті закріплено ряд принципів утворення одномандатних

округів, які мають враховуватись Центральною виборчою комісією. Ним передбачено, наприклад, що округи мають утворюватись в межах областей, АРК, міст Києва та Севастополя, а їх межі мають бути неперервними. В рамках експертного опитування респондентам було запропоновано окреслити межі повноважень ЦВК при визначенні меж округів. 47% опитаних вважають, що межі округів мають фіксуватись безпосередньо в законі. Половина опитаних експертів відзначила, що закон повинен визначати загальні принципи утворення округів, тоді як ЦВК має приймати рішення про утворення округів з обов’язковим врахуванням цих принципів. Лише 3% експертів погодились з тим, що ЦВК має визначати межі округів на власний розсуд.

В умовах, коли межі виборчих округів не визначаються безпосередньо в законі, особливої важливості набуває питання про те, якими саме вимогами до утворення округів має керуватись ЦВК при прийнятті рішення про утворення округів. Адже повна відсутність таких вимог може призводити до порушення принципу рівного виборчого права при „нарізці” округів (наприклад, у випадку, коли кількість виборців в одному окрузі чи декількох округах суттєво перевищуватиме кількість виборців в інших округах), т.зв. „джеррімендерінгу” (коли округи утворюватимуться з територій, де

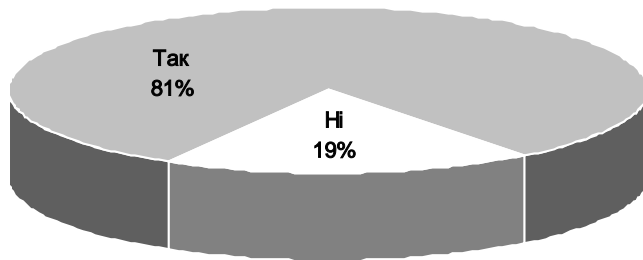
зареєстровані лише прихильники певних партій чи кандидатів), або ускладнювати ведення агітації певним кандидатам (наприклад, в регіонах, де опозиція користується значним рівнем електоральної підтримки округи можуть утворюватись з сільських та міських територій, тоді як в регіонах із значним рівнем підтримки провладних партій або кандидатів – лише з територій міст або сіл, що ставитиме опозиційних і провладних кандидатів у нерівні умови при здійсненні передвиборної агітації). У зв'язку з цим Громадський консорціум виборчих ініціатив вирішив запропонувати експертам обрати принципи утворення округів, які варто було б закріпити на законодавчому рівні. При цьому респонденти мали можливість обрати довільну кількість варіантів відповідей. Результати опитування щодо зазначеного питання наведено у діаграмі нижче.

Діаграма 8. Які саме принципи утворення виборчих округів мають бути закріплені в законі?

Половина опитаних респондентів погодилась з тим, що при утворенні виборчих округів має враховуватись адміністративно-територіальний поділ України (до рівня районів та міст обласного значення), а самі округи – утворюватись з обов'язковим врахуванням меж областей. Другою за рівнем популярності вимогою до утворення виборчих округів виявилась заборона утворення округів з територій, які не межують між собою – на необхідності її закріплення в законі наголосило 48% експертів. Майже кожен третій респондент вважає, що законом має встановлюватись граничне відхилення у кількостях виборців між округами. Закріплення величини такого відхилення є однією з умов втілення в життя принципу рівного виборчого права. Найменший рівень підтримки експертів отримала така популярна у багатьох європейських країнах вимога до утворення округів, як врахування при утворенні округів місць компактного проживання національних меншин (16% опитаних).

Діаграма 9. Чи існує потреба у проведенні ЦВК публічних консультацій щодо можливих меж округів перед прийняттям рішення про їх утворення?

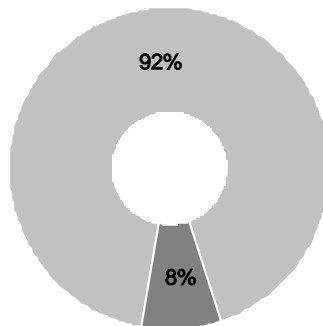

рамках проведеного опитування експерти мали відповісти на питання про те, чи дійсно існує потреба у проведенні ЦВК публічних консультацій щодо можливих меж виборчих округів перед прийняттям Комісією рішення про їх утворення. З необхідністю проведення таких консультацій погодився 81% опитаних (див. Діаграму 9).

Законопроектами № 9265-1 та 9265-2 утворення виборчих округів пропонується винести за межі виборчого процесу. Згідно з першим із зазначених проектів, одномандатні округи утворюватимуться за 110 днів до дня голосування, тобто – за 20 днів до початку виборчого процесу. За законопроектом № 9265-2 на парламентських виборах 2012 р. 225 територіальних округів утворюватимуться ЦВК до 1 червня 2012 р.; у цей самий строк ЦВК визначатиме межі тих регіональних округів, які утворюватимуться у Донецькій, Дніпропетровській областях та м. Києві (межі решти округів за законопроектом збігатимуться з межами областей).

Аналізуючи законопроект Робочої групи з питань удосконалення законодавства про вибори (який ліг в основу законопроекту № 9265-1), Міжнародна фундація виборчих систем особливо наголосила на тому, що виборчі округи мають утворюватись задовго до початку виборчого процесу, що дозволить своєчасно вирішити всі судові спори, пов'язані з „нарізкою” виборчих округів. Якщо ж округи утворюватимуться безпосередньо перед початком виборчого процесу, наприклад, – за 110 днів до дня виборів, розгляд судових спорів щодо їх утворення здійснюватиметься не у прискореному режимі, встановленому для розгляду виборчих спорів, а у загальному порядку, передбаченому для розгляду інших категорій адміністративних справ. Відповідно, розгляд цих спорів у судах може завершитись вже після проведення виборів. За результатами проведеного опитування переважна більшість експертів (92%) погодилась з тим, що утворення, перегляд меж округів та вирішення відповідних спорів у судовому

Діаграма 10. В які строки ЦВК має приймати рішення про утворення виборчих округів та перегляд їхніх меж?

- Утворення, перегляд меж виборчих округів, а також вирішення відповідних спорів мають здійснюватись до початку виборчого процесу
- Утворення і перегляд меж виборчих округів мають здійснюватись після початку виборчого процесу; судові спори мають вирішуватись у короткі строки так, щоб їх вирішення не впливало на перебіг виборчого процесу

порядку має завершитись до початку виборчого процесу. Звідси випливає, зокрема, що підхід до визначення строків утворення округів, відображений у законопроекті № 9265-2, більше відповідає позиції переважної більшості опитаних експертів, аніж підхід, закріплений у законопроекті № 9265-1.

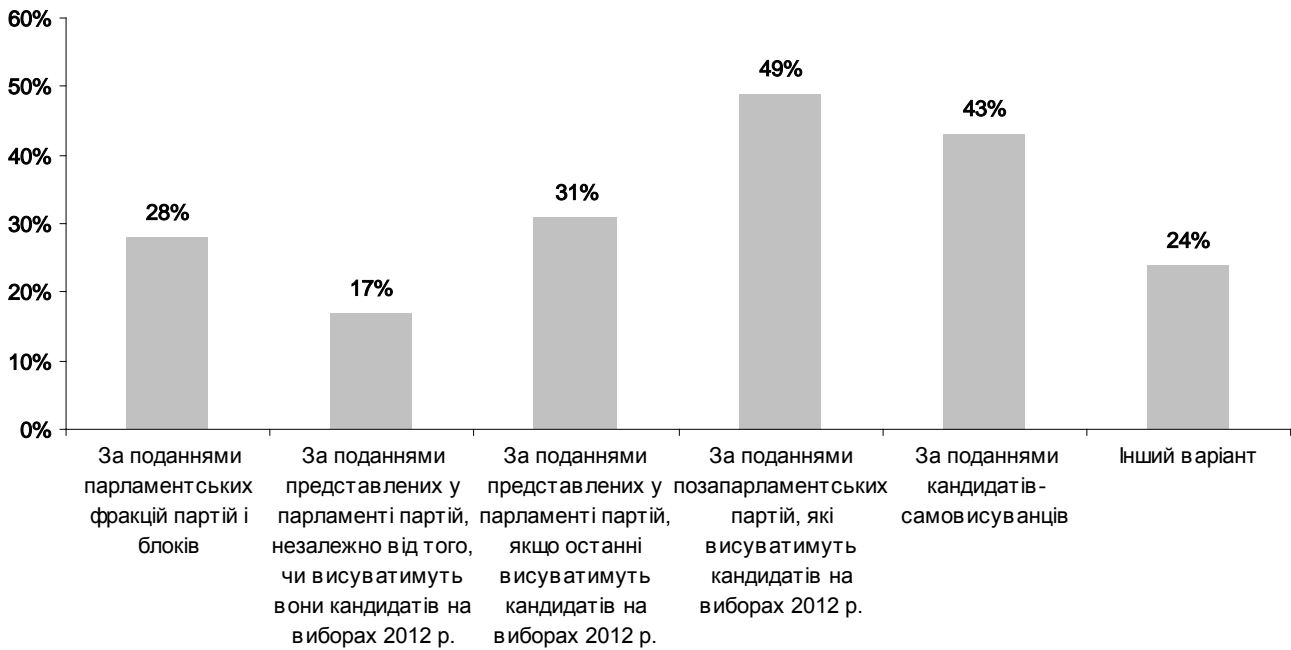
5. Формування виборчих комісій та статус членів виборчих комісій

Як відомо, у чинних законах про вибори відсутній єдиний підхід до формування складу окружних та дільничних виборчих комісій. На парламентських виборах право подання кандидатур до складу комісій закріплено за парламентськими фракціями (від яких до кожної комісії в обов'язковому порядку включається по 1 представнику), а також партіями (блоками) – суб'єктами виборчого процесу (від яких до складу кожної комісії включається не більш як по 1 представнику, які визначаються шляхом жеребкування). На президентських виборах застосовується інший підхід – кожен кандидат у Президенти має право на включення двох його представників до складу кожної виборчої комісії. На місцевих виборах право подання кандидатур до складу комісій належить місцевим організаціям партій, фракції яких зареєстровано у парламенті (кожна фракція може подати по 3 кандидатури до складу кожної комісії), а також місцевим організаціям партій, які мають намір висунути кандидатів на виборах (від таких місцевих партійних організацій до складу комісії сумарно може бути включено не більше 3 членів; по 1 від кожної партійної організації; кандидатури для включення визначаються шляхом проведення жеребкування). У законопроектах про вибори народних депутатів, що перебувають на розгляді Верховної Ради України, також відображено кардинально різні підходи до формування складу виборчих комісій. Наприклад, у законопроекті № 9265 від 6.10.2011 р., внесеному О.Чорноволенком, Б.Тарасюком та іншими, комісії пропонується формувати на тих самих засадах, що й на президентських виборах (всі суб'єкти виборчого процесу мають рівні права на включення їхніх представників до складу комісій). Законопроектом № 9265-1 формувати склад комісій на чергових парламентських виборах пропонується у тому ж порядку, що й на місцевих виборах (пріоритетне право на включення кандидатур до складу комісій закріплено за фракціями (від яких сумарно до складу комісій включається 15 членів, по 3 від кожної фракції; представництво інших партій у складі комісій визначатиметься за результатами жеребкування; при цьому кожна позапарламентська партія зможе бути представлена у складі комісії не більш як одним представником). В законопроекті № 9265-2 закріплено підхід до формування складу комісій, аналогічний тому, який передбачено у чинному Законі „Про вибори народних депутатів України”.

Саме у зв'язку з відсутністю єдності політиків навколо питання про оптимальний механізм формування виборчих комісій, Громадський консорціум виборчих ініціатив вирішив запропонувати експертам дати відповідь на питання про те, за чиїми саме поданнями має формуватись склад окружних виборчих комісій. Експертам було запропоновано 5 варіантів формування комісій; у разі незгоди із запропонованими варіантами вони також мали можливість зазначити в анкеті опитування власний (шостий) варіант формування комісій. З-поміж запропонованих відповідей можна було обрати довільну кількість варіантів відповідей.

Майже половина (49%) опитаних експертів погодилась з тим, що право на представництво у складі окружних комісій повинні мати позапарламентські партії. Досить значною (43% опитаних) була й частка тих, хто вважає, що право пропонувати кандидатури до складу ОВК має бути надане кандидатам-самовисуванцям. У цьому контексті варто наголосити на тому, що законопроект № 9265-1 не передбачає можливості представництва самовисуванців у складі окружних виборчих комісій. Частка прихильників закріплення права подання кандидатур до складу ОВК за фракціями виявилась помітно меншою (28% респондентів), навіть нижчою за частку тих, хто вважає, що право подання кандидатур до складу комісій повинно бути надане парламентським партіям, які висуватимуть кандидатів на виборах 2011 р. (31%). Сам по собі факт представленості тієї чи іншої партії в парламенті, на думку учасників опитування, не повинен бути передумовою надання такій партії права на висунення кандидатур до складу ОВК – лише 17% опитаних вважають, що парламентські партії, які не висуватимуть кандидатів на виборах 2012 р., повинні мати представництво у складі окружних комісій.

Діаграма 11. За чіими поданнями має формуватись склад ОВК на виборах 2012 р.?

Окремі чинні закони та деякі законопроекти, що перебувають на розгляді парламенту, передбачають закріплення за парламентськими партіями гарантованого представництва у складі окружних та дільничних виборчих комісій певною кількістю членів. Експертам було запропоновано дати відповідь на питання про те, чи повинні парламентські партії (фракції) мати пріоритет у заміщенні посад у складі комісій. Результати опитування засвідчили, що майже 60% експертів вважають, що парламентські партії та фракції не повинні мати гарантованого представництва у складі комісій – вирішення питання про обрання їхніх представників до складу ОВК та ДВК має здійснюватись шляхом

Діаграма 12. Чи повинні парламентські партії/фракції мати пріоритет у заміщенні посад в комісіях?

жеребкування по всіх кандидатурах, запропонованих до складу комісій. Саме такий підхід, до речі, знайшов відображення у проекті нової редакції Закону „Про вибори народних депутатів України”,

внесеному на розгляд парламенту народними депутатами Б.Тарасюком, О.Чорноволенком та іншими (реєстр. № 9265 від 6.10.2011 р.). Натомість законопроекти №№ 9265-1 та 9265-2 закріплюють за парламентськими партіями (фракціями) гарантоване представництво у складі ОВК та ДВК.

Діаграма 13. Чи повинен закон передбачати обов'язковість проходження навчання членами виборчих комісій?

декілька проектів, якими передбачено запровадження обов'язкового навчання членів виборчих комісій. Йдеться насамперед про проект Виборчого кодексу (реєстр. № 4234-1 від 23.03.2010 р., внесений народними депутатами України Ю.Ключковським, С.Гринецьким та ін.), а також прийнятий у першому читанні проект Закону „Про попередню підготовку членів виборчих комісій” (реєстр. № 2787 від 18.07.2008 р., внесений Ю.Ключковським та С.Подгорним). Щоправда, жоден з них парламентом ухвалений (як закон) не був.

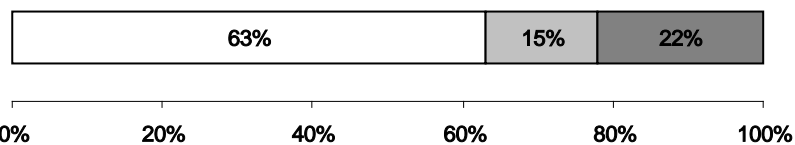
Громадський консорціум виборчих ініціатив запропонував експертам відповісти на питання про те, чи повинен закон передбачати обов'язковість проходження претендентами на посади членів виборчих комісій навчання з питань підготовки та проведення виборів. Результати опитування відображено у Діаграмі 13. Як видно з діаграми, більш ніж дві третини опитаних експертів вважають, що закон повинен передбачати обов'язкове проходження навчання з питань виборів як для членів ДВК, так і для членів ОВК; в той час як лише 7% респондентів переконані у тому, що таке навчання не має бути обов'язковим.

Міжнародні інституції неодноразово критикували положення чинного виборчого законодавства, яке дозволяє суб'єктам подання кандидатур до складу окружних і дільничних виборчих комісій на власний розсуд відкликати членів комісій, призначених за їхніми поданнями. Можливість такого відкликання, на думку експертів ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії, послаблює рівень незалежності комісій від зовнішнього (зокрема політичного) втручання. Законопроект № 9265-1

суб'єктів внесення кандидатур до складу комісій пропонується позбавити права відкликати членів комісій, призначених за їхніми поданнями, в той час як у законопроекті № 9265-2 загалом пропонується зберегти підхід, закріплений у чинному виборчому законодавстві. Результати проведеного опитування показали, що 85% опитаних експертів виступають проти позбавлення суб'єктів виборчого процесу права відкликати членів комісій, призначених за їхніми пропозиціями. З

Міжнародні місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ неодноразово рекомендували запровадити підготовку членів виборчих комісій з питань організації та проведення виборів. Проведення навчання членів комісій з питань організації виборчого процесу передбачене всіма законами про вибори. Проте його проходження (на відміну від, наприклад, складання присяги) не є підставою набуття членом виборчої комісії повноважень, а його непроходження після призначення на посаду – підставою для припинення повноважень. На розгляді парламенту знаходиться

Діаграма 14. Чи має закон надавати суб'єктам подання кандидатур до складу комісій право відкликати членів комісій?

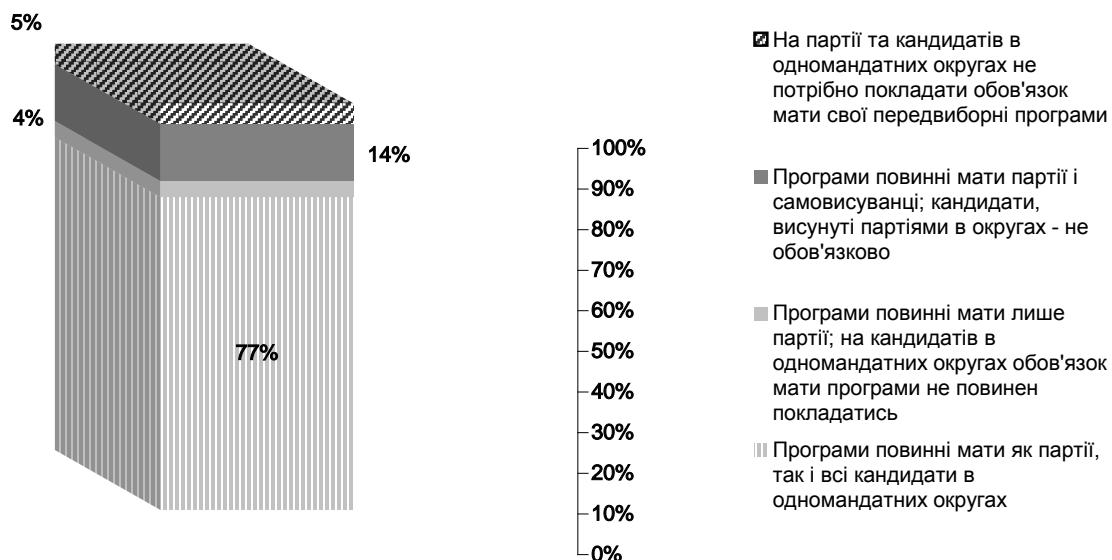
- Суб'єкти подання кандидатур до складу комісій повинні мати право відкликати членів комісій за будь-яких підстав
- Суб'єкти подання кандидатур до складу комісій не повинні мати право відкликати членів комісій за будь-яких підстав
- Суб'єкти подання кандидатур до складу комісій повинні мати право відкликати членів комісій за наявності лише певних підстав

цих 85% респондентів 63% опитаних вважають, що партії та кандидати повинні мати право відкликати членів комісій за будь-яких підстав, 22% - у випадках, передбачених законом. Частка прихильників підходу до врегулювання питання про можливість відкликання членів комісій, відображеного у законопроекті № 9265-1, складає лише 15% всіх респондентів.

6. Обов'язковість наявності передвиборних програм у партій та кандидатів на виборах

Одним із суттєвих нововведень законопроекту № 9265-1 є звільнення кандидатів в одномандатних округах від обов'язку подання до окружних виборчих комісій власних передвиборних програм. Іншими словами, згідно з цим законопроектом, кандидати в одномандатних округах, на відміну від партій, не зобов'язані мати свої передвиборні програми. Втілення цього нововведення в життя може послабити рівень підзвітності членів парламенту перед електоратом, адже виборці не матимуть можливості контролювати виконання народними обранцями своїх передвиборних обіцянок з огляду на те, що такі обіцянки не будуть формалізовані і даватимуться лише в усній формі. Саме з огляду на це до анкети експертного опитування його розробниками було включено окреме питання про те, чи повинен закон передбачати обов'язкову наявність у партій та кандидатів в одномандатних округах власних передвиборних програм. Результати проведеного опитування показали, що 77% експертів вважають, що закон повинен передбачати наявність передвиборних програм як у партій, так і у кандидатів, в той час як лише 5% опитаних виступають за те, щоб питання про наявність або відсутність передвиборної програми вирішувалось на власний розсуд партії чи кандидата, а не на законодавчому рівні. На думку 14% респондентів, на висунутих партіями кандидатів не повинен покладатись обов'язок мати власні програми – він має покладатись безпосередньо на партії та кандидатів-самовисуванців. Частка прихильників нововведення, відображеного у законопроекті № 9265-1, загалом не перевищила 4%.

Діаграма 15. Чи повинен закон передбачати обов'язкову наявність у партій та кандидатів в одномандатних округах власних передвиборних програм?

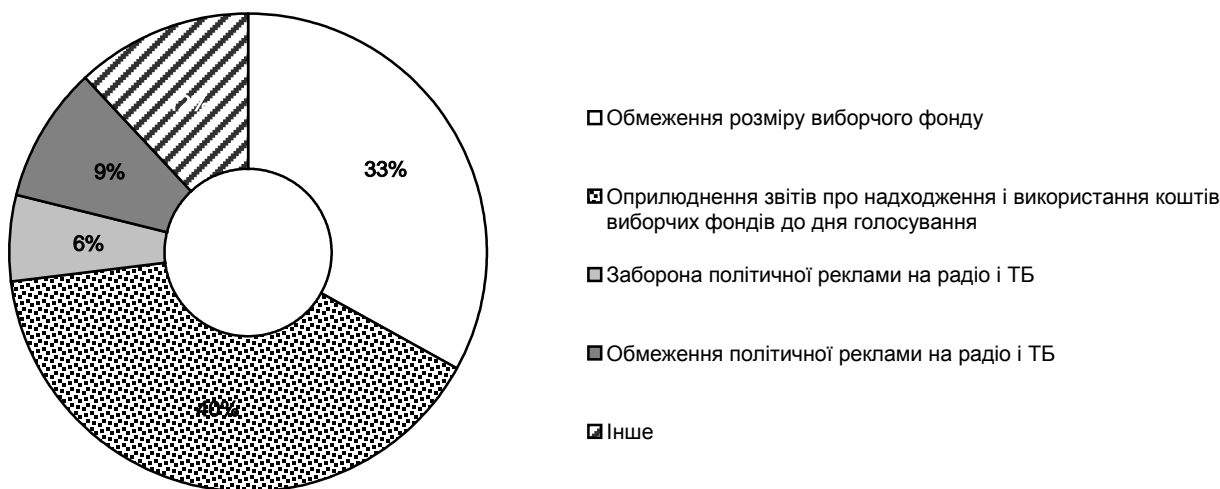

7. Запобігання зростанню витрат партій і кандидатів на здійснення передвиборної агітації

Протягом останніх років в Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення витрат суб'єктів відповідних виборчих процесів на проведення агітаційної діяльності. В умовах відсутності державного фінансування партій, будь-яких обмежень розміру внесків на користь партій, непрозорості фінансування партій та інших недоліків законодавства, потреба у збільшенні фінансування агітаційних заходів породжує дві основні проблеми – залежності партій від фінансування т.зв. „олігархів” і пов'язану з нею проблему корупції в політиці, а також проблему нерівності можливостей партій і кандидатів у здійсненні агітаційної діяльності – адже менш популярні партії отримують на фінансування своєї передвиборної агітації значно менше коштів, порівняно з тими суб'єктами виборчого процесу, які користуються значним рівнем електоральної підтримки. Саме тому у документах міжнародних організацій постійно наголошується на необхідності посилення прозорості фінансування партій і виборчих кампаній, впровадження механізмів, спрямованих на запобігання надмірним витратам на агітаційну діяльність. В Україні серед політиків та експертів відсутня єдина позиція стосовно того, за рахунок яких саме механізмів мало б забезпечуватись скорочення витрат на здійснення передвиборної агітації. Наприклад, багато хто вважає, що впровадження в Україні такого популярного у багатьох європейських країнах (в Албанії, Бельгії, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Греції, Естонії, Ірландії, Кіпрі, Латвії, Литві, Молдові, Польщі, Португалії, Угорщині, Франції, Чорногорії) механізму запобігання зростанню витрат на агітаційну діяльність, як встановлення граничної величини виборчих фондів, може призвести до „тінізації” фінансування виборчих кампаній та вибіркового застосування санкцій до порушників встановлених обмежень. Саме тому Громадський консорціум виборчих ініціатив запропонував експертам самостійно обрати ті механізми, які, на їхню думку, могли б найбільш ефективно запобігали зростанню витрат на виборчі кампанії.

Найбільш популярним серед експертів механізмом запобігання зростанню витрат на агітацію стало закріплення в законі обов'язковості оприлюднення звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів до дня голосування (40%). Дещо менший рівень підтримки респондентів отримали пропозиції щодо встановлення обмежень розміру виборчих фондів (33%), а також обмежень стосовно розміщення політичної реклами на радіо та телебаченні. Близько 11% опитаних запропонували власні механізми запобігання надмірним витратам на агітаційну діяльність, зокрема – встановлення обмежень на розміщення зовнішньої політичної реклами тощо. Ідея повної заборони політичної реклами на радіо і телебаченні (такий підхід практикується у багатьох західноєвропейських країнах, зокрема - у Великобританії, Бельгії, Данії, Франції, Німеччині, Ірландії, Мальті, Норвегії, Португалії, Румунії, Чехії, Швеції, Швейцарії) була підтримана лише 6% респондентів.

Діаграма 16. Який механізм міг би найбільш ефективно запобігти зростанню витрат на здійснення передвиборної агітації?

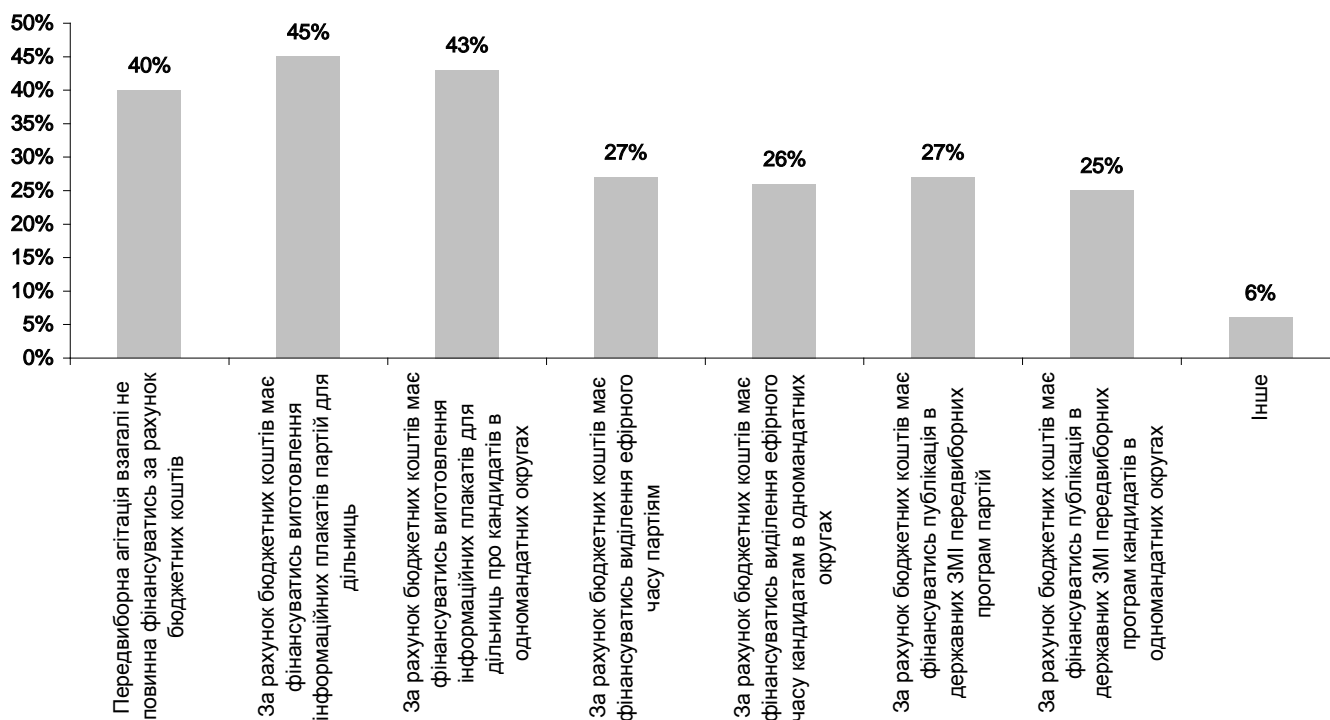

8. Державне фінансування агітації

Чинними законами про вибори передбачено ряд форм державного фінансування агітаційної діяльності суб'єктів виборчого процесу, зокрема – виділення безкоштовного ефірного часу на радіо та телебаченні, безкоштовне опублікування передвиборних програм у державних та комунальних ЗМІ, виготовлення інформаційних плакатів про суб'єктів виборчого процесу для кожної виборчої дільниці. Законопроектом № 9265-1 пропонується ліквідувати всі існуючі форми державної підтримки агітаційної діяльності партій і кандидатів, передбачивши фінансування останньої виключно за рахунок коштів виборчих фондів. Такий підхід був критично оцінений Міжнародною фундацією виборчих систем; не на користь його закріплення у законодавстві свідчить і європейський досвід – у переважній більшості країн Європи держава або відшкодовує частину видатків партій на вибори, або ж забезпечує виділення безкоштовного ефірного часу на телебаченні для розміщення політичної реклами або дебатів між учасниками виборчих перегонів.

В рамках експертного опитування „Напрями удосконалення законодавства про вибори народних депутатів України” Громадський консорціум виборчих ініціатив вирішив з'ясувати, в якій мірі ідея повного скасування державного фінансування агітації підтримується експертним середовищем, і які саме види агітаційної діяльності мають фінансуватись за рахунок бюджетних коштів. Результати опитування показали, що повна ліквідація державного фінансування агітації підтримується лише 40% експертів, в той час як 60% експертів вважають, що держава все ж має виділяти певні кошти на ті чи інші форми агітаційної діяльності. Так, 43-45 % респондентів відзначили, що за рахунок Державного бюджету має фінансуватись виготовлення інформаційних плакатів про учасників перегонів для виборчих дільниць. Інші напрями потенційного витрачання бюджетних коштів виявились менш популярними і отримали значно менший рівень підтримки опитаних експертів (25%-27%).

Діаграма 17. Чи повинен закон передбачати фінансування агітації за рахунок бюджетних коштів?

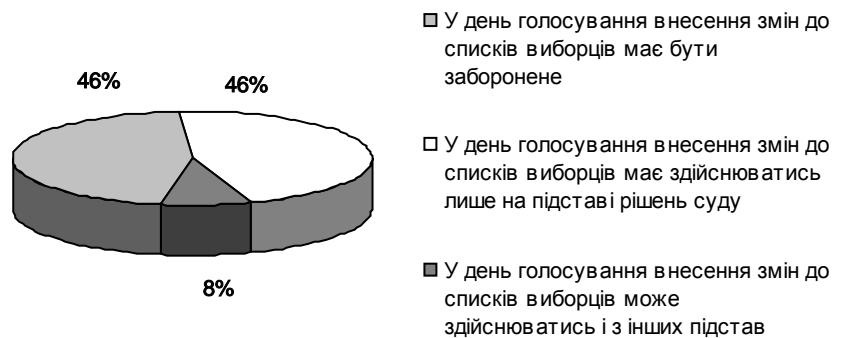

9. Можливість внесення змін до списків виборців у день голосування

Кодексом належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії рекомендується не вносити зміни до списків виборців у день голосування. В українському виборчому законодавстві цю рекомендацію враховано далеко не послідовно. Наприклад, за Законом „Про вибори народних депутатів України” будь-які зміни до списків виборців (окрім виправлення описок і неточностей) вносити не можна взагалі. Закон „Про вибори Президента України” дозволяє

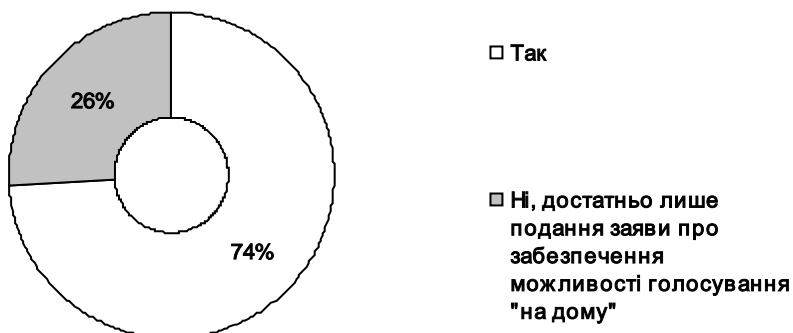
вносити зміни до списків виборців у день голосування на підставі судових рішень, рішень ДВК і ОВК, повідомлень органів ведення Державного реєстру виборців; Закон „Про вибори депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” – на підставі рішень суду. По-різному регулюється питання уточнення списків виборців у день голосування і в проектах нової редакції Закону „Про вибори народних депутатів України”, які перебувають на розгляді Верховної Ради України. Наприклад, згідно із законопроектами №№ 9265 та 9265-1 у день голосування зміни до списків виборців можуть вноситись на підставі судових рішень, тоді як законопроект № 9265-2 забороняє змінювати списки у день виборів взагалі (за винятком виправлення неточностей та описок). Результати проведеного опитування показали, що частка прихильників внесення змін до списків виборців у день голосування на підставі судових рішень є майже такою ж, як і частка прихильників заборони будь-яких змін до списків виборців у день виборів. Натомість надмірно ліберальний підхід до уточнення списків виборців у день голосування, який знайшов відображення у чинному Законі „Про вибори Президента України”, був підтриманий лише 8% респондентів. Показово, що за винятком західних регіонів нашої держави, кількість прихильників заборони внесення будь-яких змін до списків виборців у день голосування є приблизно такою ж, як і кількість прихильників надання ДВК дозволу внесення змін до списків виборців на підставі судових рішень.

Діаграма 18. Чи повинен закон передбачати можливість внесення змін до списків виборців у день голосування (додатково до виправлення неточностей та описок)?

10. Голосування за місцем перебування виборців без підтверджуючих документів

Діаграма 19. Чи повинен закон вимагати від виборців подання документів, які б підтверджували наявність підстав для голосування "на дому"?

Чинними виборчими законами не передбачено обов'язковості подання документів, які б підтверджували наявність підстав для голосування за місцем перебування виборців, а саме – нездатності виборця пересуватись самостійно у зв'язку з віком, інвалідністю чи за станом здоров'я. На президентських виборах 2004 р. відсутність у законі відповідних вимог призводила до того, що в окремих регіонах виборці зловживали правом на голосування за місцем перебування, через що

значна їх кількість голосувала саме „на дому”, а не в приміщеннях для голосування на виборчих дільницях. Аналізуючи проект Закону „Про вибори народних депутатів України”, підготовлений за

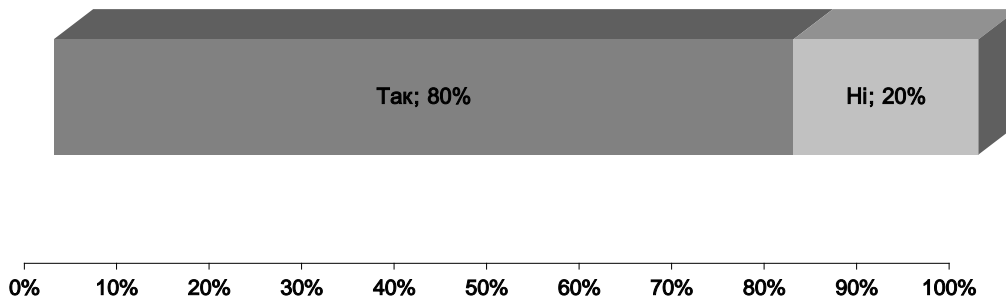
участі Робочої групи з питань удосконалення законодавства про вибори (який був покладений в основу законопроекту № 9265-1), Венеціанська комісія рекомендувала чітко визначити у ньому перелік документів, якими мають підтверджуватись підстави для голосування „на дому”.

Результати проведеного опитування засвідчили, що переважна більшість експертів схиляється до того, що законодавство про вибори має передбачати обов’язковість подання виборцями, які бажають проголосувати у день голосування за місцем свого перебування, документів, які б підтверджували наявність підстав для голосування на дому (74%). У західному регіоні такої думки дотримується майже 50% респондентів, на півдні – 73%, на сході – 80%, в центральних регіонах – 71% респондентів. Варто відзначити, що закріплення в законі положень, які б передбачали подання документів на підтвердження необхідності голосування на дому не суперечить Рішенню Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 р. № 22-рп/2004 у справі про особливості застосування Закону України „Про вибори Президента України” – тоді положення законодавства про необхідність підтвердження підстав для голосування „на дому” додатковими документами було визнано неконституційними лише через ускладнену процедуру підготовки та подання таких документів до ДВК (необхідність виготовлення копій документів, їх засвідчення, подання до виборчої комісії не пізніше певного часу тощо), а не тому, що їх подання взагалі вимагалось.

11. Голосування “проти всіх”

Хоча ідея скасування можливості голосування “проти всіх” відповідає рекомендаціям міжнародних організацій (зокрема, ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії), в українському експертному середовищі вона загалом не підтримується: 80% опитаних експертів вважають, що виборчий бюлетень повинен містити графу “не підтримую жодного кандидата від жодної партії”.

Діаграма 20. Чи повинен закон передбачати можливість голосування "проти всіх"?

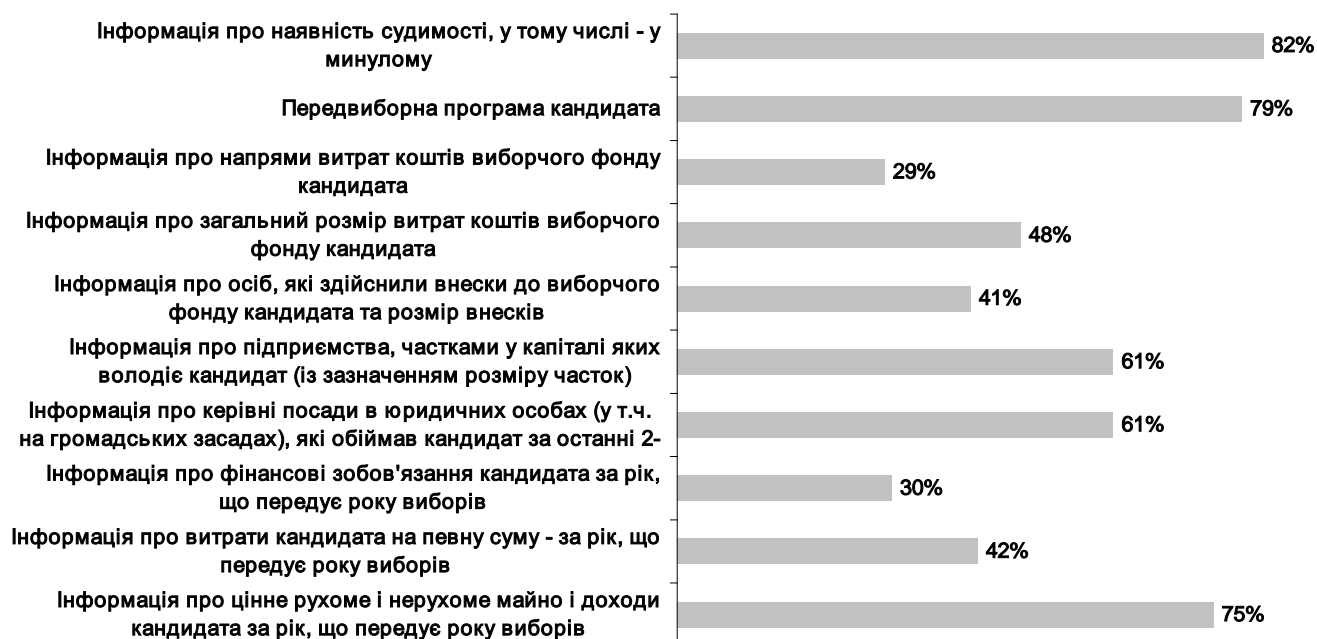

12. Інформація про кандидатів, необхідна для здійснення усвідомленого вибору

В рамках проведеного опитування експертам було запропоновано дати відповідь на питання про те, яка саме інформація про кандидатів у депутати мала б в обов’язковому порядку оприлюднюватись до дня голосування. В анкеті опитування було запропоновано 10 видів такої інформації, з яких експерти могли обрати не більше 7 видів. 82% експертів виступили за необхідність оприлюднення інформації про кримінальне минуле кандидатів (тобто, про минулі судимості за вчинення злочинів), 79% - за оприлюднення передвиборних програм кандидатів, 75% - за оприлюднення інформації про цінне рухоме і нерухоме майно та доходи кандидатів за рік, що передує року проведення виборів. Найменший рівень експертної підтримки отримали пропозиції щодо оприлюднення до дня голосування інформації про напрями витрат коштів виборчих фондів кандидатів (29%) та про фінансові зобов’язання кандидата за рік, що передує року проведення виборів. Досить популярними серед експертів були й пропозиції щодо оприлюднення інформації про

фінансові та інші інтереси кандидатів у депутати, зокрема – про підприємства, частками у капіталі яких володіє той чи інший кандидат, а також про керівні посади в юридичних особах, які обіймались кандидатом за останні 2-3 роки перед проведенням виборів.

Діаграма 21. Які відомості про кандидатів мають обов'язково оприлюднюватись до дня виборів?

Експертне опитування здійснене у рамках проекту «Сприяння подальшому зміцненню виборчих процесів в Україні» за фінансової підтримки Європейського Союзу та за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні

Список опитаних

1. *Абрамов Андрій*
2. *Авєрін Володимир*
3. *Адамчук Ігор*
4. *Азаров Денис*
5. *Акопян Рудольф*
6. *Албу Олексій*
7. *Александров Андрій*
8. *Алексєєва Катерина*
9. *Алещенко Сергій*
10. *Алішевський Олег*
11. *Андрійчук Борис*
12. *Андрішин Володимир*
13. *Анікушин Сергій*
14. *Анісімов Юрій*
15. *Аніськов Сергій*
16. *Аносов Михайло*
17. *Антоненко Андрій*
18. *Бабенюк Василь*
19. *Бабич Олександр*
20. *Бабюк Ігор*
21. *Баглай Валентин*
22. *Баймуратов Михайло*
23. *Баймуратов Михайло*
24. *Байрамов Євген*
25. *Банацький Михайло*
26. *Басюк Юрій*
27. *Бахтіна Інна*
28. *Башкаленко Олександр*
29. *Бейдерман Броніслава*
30. *Белінський Віктор*
31. *Бех Лілія*
32. *Белій Дементій*
33. *Біденко Юлія*
34. *Бірюкова Наталя*
35. *Близнюк Андрій*
36. *Блюмінов Олексій*
37. *Бобиренко Віктор*
38. *Богатырев Андрей*
39. *Богренцова Наталя*
40. *Бойко Анатолій*
41. *Бойко Назар*
42. *Бондаренко Костянтин*
43. *Борис Сергій*
44. *Борисов Володимир*
45. *Борозенець Марія*
46. *Брюховець Олександр*
47. *Бугай Денис*
48. *Будцев Леонід*
49. *Бузак Тарас*
50. *Бурій Андрій*
51. *Буркут Ігор*
52. *Буханова Валерія*
53. *Ваврин Михайло*
54. *Вакулєнко Михайло*
55. *Вандич Віталій*
56. *Василенко Богдан*
57. *Василик Тетяна*
58. *Васильчук Віктор*
59. *Васіна Олена*
60. *Васьківський Сергій*
61. *Ватрас Володимир*
62. *Ведмедєв Віталій*
63. *Вербовський Юрій*
64. *Веремчук Валерій*
65. *Верзун Петро*
66. *Веселов Сергій*
67. *Веселовський Сергій*
68. *Верігіна Ірина*
69. *Виговська Наталя*
70. *Вишневська Світлана*
71. *Вінниченко Володимир*
72. *Вітів Анатолій*
73. *Власюк Вероніка*
74. *Власюк Людмила*
75. *Власюк Ярослав*
76. *Вовк Андрій*
77. *Возаловська Наталя*
78. *Волинець Альона*
79. *Волківський Анатолій*
80. *Волонтирець Віктор*
81. *Волоха Валентина*
82. *Воробйов Олександр*
83. *Воронцов Сергій*
84. *Ворошилов Олександр*
85. *Габор Іван*
86. *Гаграда Ігор*
87. *Гавриленко Валерій*
88. *Гавриш Павло*
89. *Гайдей Іван*
90. *Галус Олена*
91. *Гамза Андрій*
92. *Ганусич Андрій*
93. *Гевелєв Олександр*
94. *Герасимчук Таміла*
95. *Гілко Валентина*
96. *Гінгізов Олександр*
97. *Гінка Ярослав*
98. *Гладченко Таїсія*
99. *Глебов Сергій*
100. *Гнап Дмитро*
101. *Гойс Петро*
102. *Головатенко Олег*
103. *Головач Олександр*
104. *Голубєв Віталій*
105. *Гончар Сергій*
106. *Гончаров Олег*
107. *Гора Іван*
108. *Горбанський Павло*
109. *Горецький Олексій*
110. *Гориславський Сергій*
111. *Горук Назар*
112. *Грабовський Борис*
113. *Грибачьов Євгеній*
114. *Грималюк Андрій*
115. *Гринь Анастасія*
116. *Грицюк Анатолій*
117. *Грищенко Геннадій*
118. *Грищенко Ігор*
119. *Гройсман Дмитро*
120. *Гудкова Наталя*
121. *Гузь Ігор*
122. *Гусейнова Людмила*
123. *Гучакова Тетяна*
124. *Давидко Михайло*
125. *Даценко Леонід*
126. *Дащаківська Оксана*
127. *Дворецька Олександра*
128. *Дебенко Ігор*
129. *Демченко Олена*
130. *Демчук Олег*
131. *Демчук Олег*
132. *Дем'янова Лариса*
133. *Діденко Віталій*
134. *Дмитрук Сергій*
135. *Добровольський Володимир*
136. *Доброєр Олександр*
137. *Довженко Отар*
138. *Довмат Ігор*
139. *Дубінський Володимир*
140. *Дудар Валерій*
141. *Дудко Валерій*
142. *Дурнев Дмитрій*
143. *Дьомушкін Володимир*
144. *Дьяков Сергій*
145. *Дяків Валерій*
146. *Ейсмонт Володимир*
147. *Євтушин Микола*
148. *Єлішевич Костянтин*
149. *Єрещенко Світлана*
150. *Єрьомін Артур*
151. *Єщенко Тетяна*
152. *Жданов Ігор*
153. *Жилєнко Анна*
154. *Житінський Ігор*
155. *Жмудовська Ольга*
156. *Жукровський Ярослав*
157. *Журба Ганна*
158. *Заболотня Оксана*
159. *Зав'ялов Володимир*
160. *Загайний Віталій*
161. *Задніпряна Віра*
162. *Задорожна Тетяна*
163. *Задорожний Михайло*
164. *Зайцева Ірина*
165. *Зайченко Олег*
166. *Захар'єв Володимир*
167. *Захарченко олексій*
168. *Здорик Роман*
169. *Зелєнина Елена*
170. *Зелєнко Вадим*
171. *Зубрицький Ігор*
172. *Зубченко Олександр*
173. *Іванець Андрій*
174. *Іванисенко Руслан*
175. *Іваночко Ярослав*
176. *Іванушкін Віктор*
177. *Іванюк Микола*
178. *Івашиніна Людмила*
179. *Івченко Владислав*
180. *Ільницький Василь*
181. *Ірина Бекешкіна*
182. *Ісаєнко Ігор*
183. *Кавунець Андрій*
184. *Кадала Владислав*
185. *Кальченко Сергій*
186. *Камчатний Михайло*
187. *Кантарія Зураб*
188. *Карплюк Дзєвєніслава*
189. *Карп'як Дмитро*
190. *Каспрук Микола*
191. *Католик Ярослав*
192. *Качан Олексій*
193. *Качанюк Юрій*
194. *Келемберт Олександр*
195. *Кинів Богдан*
196. *Кириченко Людмила*
197. *Кисельов Ігор*
198. *Кізін Сидір*
199. *Кіндратів Марія*
200. *Клименко Андрій*
201. *Клочко Микола*
202. *Клюжев Олександр*
203. *Ключковський Юрій*
204. *Клячин Андрій*
205. *Кобєвко Петро*
206. *Кобильник Василь*
207. *Кобринський Фелікс*
208. *Кобринський Фелікс*
209. *Ковач Микола*
210. *Ковган М*
211. *Ковтун Галина*
212. *Ковтунець Володимир*
213. *Кодола Олександр*
214. *Кожемякіна Світлана*
215. *Козенко Андрій*
216. *Козяр Олександр*
217. *Колєсников Олексій*
218. *Коліснїченко Світлана*
219. *Колісник Оксана*
220. *Колохіна Антоніна*
221. *Кондур Ганна*
222. *Конотопцев Олег*
223. *Копаліані Натєла*
224. *Корабльов Денис*
225. *Коровій Валерій*
226. *Кособуцький Олексій*
227. *Костєнко Ірина*
228. *Костик Микола*
229. *Котєнко Ніна*
230. *Коцюрєба Ольга*
231. *Кочуєв Валерій*
232. *Кочуєв Валерій*
233. *Кошак Валерій*
234. *Кошель Сергій*
235. *Кошик Орєст*
236. *Ковшовий Роман*
237. *Красовський Володимир*
238. *Кресак Юрій*
239. *Крєховецький Андрій*
240. *Кривошеєв Олексій*
241. *Крисєнко Олексій*
242. *Кройтор Артем*
243. *Круподєр Олексій*
244. *Крупп Сергєй*
245. *Кудін Анатолій*
246. *Кудіна Ольга*
247. *Кудлаєнко Сергій*
248. *Кудлай Валерій*
249. *Кузнєцов Валерій*
250. *Кулакова Наталя*
251. *Кулик Сергій*
252. *Куліш Володимир*
253. *Купєрман Юрій*
254. *Купрій Віталій*
255. *Купріянова Даря*
256. *Куранін Валерій*
257. *Куштан Віталій*
258. *Лавринєнко Назар*
259. *Лавський Сергій*
260. *Латишев Віталій*

261. <i>Лациба Валерій</i>	332. <i>Муратов Анатолій</i>	401. <i>Попов В'ячеслав</i>	470. <i>Старовойт Олександр</i>
262. <i>Лебедюк Назарій</i>	333. <i>Набудович Оксана</i>	402. <i>Попова Катерина</i>	471. <i>Стах Василь</i>
263. <i>Левощич Олена</i>	334. <i>Навроцький Володимир</i>	403. <i>Порожня Анатолій</i>	472. <i>Стельмах Богдана</i>
264. <i>Легенчук Микола</i>	335. <i>Надольський Йосип</i>	404. <i>Пригреба Григорій</i>	473. <i>Стельмах Оксана</i>
265. <i>Лелекач Томаш</i>	336. <i>Нанівська Віра</i>	405. <i>Пригунов Гліб</i>	474. <i>Стефанець Володимир</i>
266. <i>Лизін Олександр</i>	337. <i>Наталіна Наталія</i>	406. <i>Притуляк Віктор</i>	475. <i>Суперека Юлія</i>
267. <i>Лисянський Павло</i>	338. <i>Наумов Віктор</i>	407. <i>Прокопівнюк Зінаїда</i>	476. <i>Сюмар Вікторія</i>
268. <i>Литвінов Віктор</i>	339. <i>Наход Михайло</i>	408. <i>Прокопов Владислав</i>	477. <i>Такул Олександр</i>
269. <i>Лиховид Олег</i>	340. <i>Нежельська Олександра</i>	409. <i>Проценко Алла</i>	478. <i>Тарасюк Петро</i>
270. <i>Личко Дмитро</i>	341. <i>Несен Микола</i>	410. <i>Пустовіт Григорій</i>	479. <i>Тельнюк Богдан</i>
271. <i>Лівак Юрій</i>	342. <i>Нестриженний Андрій</i>	411. <i>Пущенко Павло</i>	480. <i>Терещук Сергій</i>
272. <i>Ліврінц Антон</i>	343. <i>Нечитайло Віталій</i>	412. <i>Пшениянік Наталя</i>	481. <i>Тимофіїв Артур</i>
273. <i>Ліскі Ігор</i>	344. <i>Нечунаєва Дарія</i>	413. <i>П'янкova Ірина</i>	482. <i>Ткач Ігор</i>
274. <i>Літковець Тарас</i>	345. <i>Николаїшин Богдан</i>	414. <i>Радченко Олександр</i>	483. <i>Ткаченко Євгенія</i>
275. <i>Літовка Вікторія</i>	346. <i>Нікітенко Сергій</i>	415. <i>Радчук Віктор</i>	484. <i>Ткаченко Олена</i>
276. <i>Лозовик Дмитро</i>	347. <i>Ніколаєв Владислав</i>	416. <i>Рахманін Сергій</i>	485. <i>Ткачук В'ячеслав</i>
277. <i>Локайчук Валерій</i>	348. <i>Ніколіна Світлана</i>	417. <i>Рахматулін Герман</i>	486. <i>Токар Олександра</i>
278. <i>Ломако Олександр</i>	349. <i>Огданець Микола</i>	418. <i>Рачицька Тетяна</i>	487. <i>Толочко Сергій</i>
279. <i>Лоцман Костянтин</i>	350. <i>Олендій Тарас</i>	419. <i>Резніков Юрій</i>	488. <i>Тополевський Руслан</i>
280. <i>Лукашевський Юрій</i>	351. <i>Оленич Сергій</i>	420. <i>Резнікова Ірина</i>	489. <i>Торбіч Володимир</i>
281. <i>Лузянець Дмитро</i>	352. <i>Омельчук Тетяна</i>	421. <i>Редькіна Світлана</i>	490. <i>Тржесневська Олена</i>
282. <i>Лучик Андрій</i>	353. <i>Оробець Леся</i>	422. <i>Рибак Андрій</i>	491. <i>Триполиць Руслан</i>
283. <i>Львова Олена</i>	354. <i>Осауленко Світлана</i>	423. <i>Рибак Ольга</i>	492. <i>Трифоновна Галина</i>
284. <i>Мільчевська Ліліана</i>	355. <i>Османов Арсен</i>	424. <i>Рибальченко Ольга</i>	493. <i>Трошин Станіслав</i>
285. <i>Мітін Ігор</i>	356. <i>Осолодкін Сергій</i>	425. <i>Ричук Юрій</i>	494. <i>Тужанський Дмитро</i>
286. <i>Магера Андрій</i>	357. <i>Осташко Олександр</i>	426. <i>Розов Ігор</i>	495. <i>Тузяк Назарій</i>
287. <i>Магрицька Ірина</i>	358. <i>Осуховський Олег</i>	427. <i>Романенко Ігор</i>	496. <i>Тука Сергій</i>
288. <i>Мазур Володимир</i>	359. <i>Павленко Вадим</i>	428. <i>Романюк Любова</i>	497. <i>Туманов Олексій</i>
289. <i>Мазурик Надія</i>	360. <i>Павленко Олександра</i>	429. <i>Романюк Юрій</i>	498. <i>Тутов Олександр</i>
290. <i>Майборода Микола</i>	361. <i>Павленко Ростислав</i>	430. <i>Рудаєва Валентина</i>	499. <i>Ульяхіна Антоніна</i>
291. <i>Макаренко Олексій</i>	362. <i>Павлюк Вадим</i>	431. <i>Рудченко Микола</i>	500. <i>Урсуленко Олексій</i>
292. <i>Максак Геннадій</i>	363. <i>Павлюк Михайло</i>	432. <i>Румик Олександр</i>	501. <i>Фабрикант Світлана</i>
293. <i>Максименко Андрей</i>	364. <i>Пазич Тетяна</i>	433. <i>Руснак Борис</i>	502. <i>Фалін Олексій</i>
294. <i>Максименко Олександр</i>	365. <i>Панченко Володимир</i>	434. <i>Рябінін Володимир</i>	503. <i>Фармуга Андрій</i>
295. <i>Максіменцева Надія</i>	366. <i>Паперний Юрій</i>	435. <i>Савенок Владислав</i>	504. <i>Федорина Алла</i>
296. <i>Макуха Микола</i>	367. <i>Папченко Анна</i>	436. <i>Савісько Сергій</i>	505. <i>Федоров Володимир</i>
297. <i>Маламура Сергій</i>	368. <i>Парвадов Олександр</i>	437. <i>Савченко Володимир</i>	506. <i>Федурко Назар</i>
298. <i>Малаш Олеся</i>	369. <i>Парфенюк Марія</i>	438. <i>Сакира Валерій</i>	507. <i>Фештик Йосип</i>
299. <i>Малащук Юлія</i>	370. <i>Пацкан Валерій</i>	439. <i>Самарський Сергій</i>	508. <i>Філенко Петро</i>
300. <i>Малиновський Олександр</i>	371. <i>Пашиніна Тетяна</i>	440. <i>Самарцев Артур</i>	509. <i>Філіппський Андрій</i>
301. <i>Маркевич Олександр</i>	372. <i>Пащенко Віктор</i>	441. <i>Сарана Донат</i>	510. <i>Філіпов Олексій</i>
302. <i>Марчук Володимир</i>	373. <i>Пащенко Віктор</i>	442. <i>Саханенко Єгор</i>	511. <i>Фіоктістов Вадим</i>
303. <i>Маслов Владислав</i>	374. <i>Перепека Ігор</i>	443. <i>Свєтїков</i>	512. <i>Фітьо Андріян</i>
304. <i>Мастикін Андрій</i>	375. <i>Перетяка Олег</i>	444. <i>Сегеда Юрій</i>	513. <i>Фітьо Віктор</i>
305. <i>Медуниця Олег</i>	376. <i>Петрочук Вадим</i>	445. <i>Семена Микола</i>	514. <i>Фоломїєв Олег</i>
306. <i>Мельник Олександр</i>	377. <i>Петрук Віталій</i>	446. <i>Семенчев Ігор</i>	515. <i>Француз Віталій</i>
307. <i>Мельник Олександр</i>	378. <i>Петрущенков Михайло</i>	447. <i>Семістяга Володимир</i>	516. <i>Франчук Микола</i>
308. <i>Мельник Олексій</i>	379. <i>Печурін Станіслав</i>	448. <i>Сербін Світлана</i>	517. <i>Хмелівський Владислав</i>
309. <i>Мельник Юлія</i>	380. <i>Пиза Олександр</i>	449. <i>Серпокрилов Віталій</i>	518. <i>Хоруженко Олександр</i>
310. <i>Мензелінцев Володимир</i>	381. <i>Підгорний Олександр</i>	450. <i>Сидорчук Вадим</i>	519. <i>Храпов Сергій</i>
311. <i>Метьолкіна Ніна</i>	382. <i>Пікалов Денис</i>	451. <i>Симонов Олександр</i>	520. <i>Циганюк Юрій</i>
312. <i>Микитяк Наталія</i>	383. <i>Пінський Олег</i>	452. <i>Сич Олександр</i>	521. <i>Цимбал Володимир</i>
313. <i>Миронова Надія</i>	384. <i>Пісоцький Володимир</i>	453. <i>Сичевський Олександр</i>	522. <i>Цимбал Петро</i>
314. <i>Мирошніченко Наталія</i>	385. <i>Плескун Ігор</i>	454. <i>Сікорський Юрій</i>	523. <i>Цонєв Сергій</i>
315. <i>Мисковець Андрій</i>	386. <i>Подгорна Вікторія</i>	455. <i>Скоробогач Микола</i>	524. <i>Цуканов Віктор</i>
316. <i>Михайлов Валерій</i>	387. <i>Подгорний Сергій</i>	456. <i>Слабенко Сергій</i>	525. <i>Цюрко Дорофій</i>
317. <i>Михлик Максим</i>	388. <i>Подольський Анатолій</i>	457. <i>Славінська Оксана</i>	526. <i>Чабанов Кирил</i>
318. <i>Мірошніков Віталій</i>	389. <i>Позднякова Елліна</i>	458. <i>Слинько Катерина</i>	527. <i>Чайка Роман</i>
319. <i>Міщенко Ліана</i>	390. <i>Позняков Денис</i>	459. <i>Смородська Світлана</i>	528. <i>Чаруха Тетяна</i>
320. <i>Мовчан Геннадій</i>	391. <i>Полатайко Ігор</i>	460. <i>Собко Ірина</i>	529. <i>Чекалов Олександр</i>
321. <i>Мойсієнко Василь</i>	392. <i>Поліщук Ігор</i>	461. <i>Соборницький Олександр</i>	530. <i>Черевач Сергій</i>
322. <i>Мойсієнко Віктор</i>	393. <i>Поліщук Неля</i>	462. <i>Совсун Інна</i>	531. <i>Черкашин Кирил</i>
323. <i>Монастирський Денис</i>	394. <i>Поліщук Олександр</i>	463. <i>Солобаєв Володимир</i>	532. <i>Черниш Віктор</i>
324. <i>Морохов Гліб</i>	395. <i>Поліщук Олександр</i>	464. <i>Сологуб Степан</i>	533. <i>Черножуков Леонід</i>
325. <i>Москаленко Володимир</i>	396. <i>Половко Андрій</i>	465. <i>Соломаха Сергій</i>	534. <i>Чернотичський Микола</i>
326. <i>Мостіпака Олександр</i>	397. <i>Полодюк Михайло</i>	466. <i>Соломченко Олег</i>	535. <i>Чиджавадзе Наталя</i>
327. <i>Мостовий Володимир</i>	398. <i>Положій Євген</i>	467. <i>Солонтай Олександр</i>	536. <i>Чоботар Роман</i>
328. <i>Мошнягул Олександр</i>	399. <i>Помещенко Олена</i>	468. <i>Сопов Артем</i>	537. <i>Чорнобай Ірина</i>
329. <i>Муждаба Айдер</i>	400. <i>Попик Олена</i>	469. <i>Співак Дмитро</i>	538. <i>Чубаров Рефат</i>
330. <i>Музика Олександр</i>			539. <i>Чумак Юрій</i>
331. <i>Муйдинова Валентина</i>			

<p> 540. Чурсін Василь 541. Шандор Федір 542. Шаповал Володимир 543. Шадохіна Анжела 544. Швайка Ігор 545. Швед Віталій 546. Шведа Юрій 547. Шевченко Микола 548. Шибалов Євген 549. Шинкарук Антон 550. Шиханов Руслан 551. Шмиголь Олег 552. Шніцер Олеся 553. Штекель Леонід 554. Штифурко Тетяна 555. Штогрин Руслан 556. Штурхецький Сергій 557. Шульга Володимир 558. Щерба Анатолій 559. Щило Микола 560. Щур Микола 561. Щуренко Володимир 562. Югош Руслан 563. Юрковська Алла 564. Юрченко Вікторія 565. Яворський Тарас 566. Яковишина Вікторія 567. Якубенко Олексій 568. Ямпільський Юрій 569. Яркіна Олена 570. Ярош Оксана 571. Яцюк Микола </p>			
--	--	--	--